

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 63-98
Issue: 9 • June 2024 • 63-98

Depremın Lise Öğrencilerinin Dinsel İnanç-Tutum-Davranış Örüntüleri Üzerindeki Etkileri: 2023 Diyarbakır Depremi Üzerine Nitel Bir Araştırma

Effects of the Earthquake on High School Students' Patterns of Religious Beliefs-Attitudes-Behaviors: A Qualitative Study on the 2023 Diyarbakır Earthquake

Rahime Şule Önen

Doktora Öğrencisi
Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: s.haberonen63@gmail.com
Orcid: 0000-0001-5697-4259
Diyarbakır / Türkiye

Muhammed Kızılgeçit

Prof. Dr.
Atatürk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: mkizilgecit@atauni.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8914-5681
Erzurum / Türkiye

PhD Student
Atatürk University
Institute of Social Sciences
E-mail: s.haberonen63@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5697-4259
Diyarbakır / Türkiye

Professor
Atatürk University
Faculty of Theology
E-mail: mkizilgecit@atauni.edu.tr
Orcid: 0000-0001-8914-5681
Erzurum / Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1466670>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 08 Nisan 2024 • 08 April 2024
Kabul Tarihi • Accepted 02 Haziran 2024 • 02 June 2024

Ö z e t

Depremler, Türkiye'nin acı gerçeklerinden olup genellikle tekrarlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. En son 6 Şubat 2023 tarihinde asrın felaketi olarak adlandırılan ve 9 saat arayla meydana gelen merkez üssü sırasıyla Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi olan 7,7 ve Elbistan ilçesi olan 7,6 büyüklüğünde iki büyük deprem meydana gelmiş ve 11 ilimiz bu depremden ciddi şekilde etkilenmiştir. Yaşanan bu büyük depremin yıkıcılığı da büyük olmuştur. Deprem özellikle çocuklar ve ergen yaştaki gençleri daha fazla etkilemiştir. Bu süreçte özellikle çocuklar ve ergenlik çağındaki bireyler depremin fiziki yaralarının yanı sıra psikolojik ve inanç boyutuyla da çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Çalışmamızda, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen şiddeti ve etki alanı oldukça büyük olan depremin ergenlik çağındaki lise öğrencilerinin dinî inanç ve davranışları üzerindeki etkileri araştırma konusu yapılmıştır. Araştırmanın amacı, üzerinden sekiz ay geçen 6 Şubat depreminin etkilerinin devam ettiği bu süreçte lise öğrencilerinin depreme yönelik dinî yaklaşımlarını anlamaya çalışmak ve depremin dinî bakış açısı ve dinî yaşayışlarında herhangi bir değişikliğe yol açıp açmadığını tespit etmektir. Çalışma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile yapılmış olup veri toplama aracı olarak görüşme tercih edilmiştir. Durum çalışması araştırması gerçek yaşamın, güncel bağlam ya da ortamın içindeki bir durumun araştırılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda 15-18 yaş aralığında depremi yaşayan lise öğrencileriyle (n=15) mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, bu yaş gurubundaki gençlerin 2023 Diyarbakır depremi sonrası çeşitli olumsuz duygularla başa çıkmak durumunda kalarak duygusal travmalar yaşadıkları ve bu duygusal travmaların kişiden kişiye farklılık gösterse de bir süre devam ettiği görülmüştür. Gençler depremi duygusal, teolojik ve jeolojik bakış açısıyla farklı şekillerde anlamlandırmışlardır. Depremin bu yaş grubu bireylerde çoğunlukla olumlu davranış değişikliğine yol açtığı ve başa çıkma metodu olarak ise duygu odaklı başa çıkma yöntemini tercih ettikleri görülmüştür. Yaşanan felaket gençlerde inanç açısından olumlu bir değişikliğe yol açarak dinî inançlarını sorgulama, dinî konulardaki eksiklerini giderme konusunda iç muhasebe yapmalarına neden olmuştur. Aynı şekilde dinî davranış açısından da kalıcı ve olumlu bir değişimine neden olmuştur. Ancak az da olsa hayata dair ümit kırıklıklarına neden olarak ergenleri dinî davranışlardan uzaklaştırabildiği de görülmüştür.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Deprem • Ergenlik • Dinsel inanç
Dinsel tutum • Dinsel davranış

A b s t r a c t

Earthquakes are a harsh reality for Turkey and generally appear as a recurring phenomenon. Most recently, on February 6, 2023, two major earthquakes, referred to as the disaster of the century, occurred 9 hours apart with epicenters in Kahramanmaraş's Pazarcık district (7.7 magnitude) and Elbistan district (7.6 magnitude), severely affecting 11 of our provinces. The destructiveness of this significant earthquake was immense. The earthquake particularly affected children and adolescents more severely. In this process, especially children and adolescents faced various problems not only with the physical wounds of the earthquake but also with its psychological and belief dimensions. Our study focuses on the effects of the severe and widespread earthquake that occurred on February 6, 2023, on the religious beliefs and behaviors of high school students in their adolescence. The purpose of the research is to understand the religious approaches of high school students towards the earthquake during this period when the effects of the February 6 earthquake, which occurred eight months ago, are still ongoing and to determine whether the earthquake has caused any changes in their religious perspectives and practices. The study was conducted using the case study design, a qualitative research method, and interviews were chosen as the data collection tool. Case study research requires investigating a situation within its real-life, current context, or environment. In this context, interviews were conducted with high school students aged 15-18 (n=15) who experienced the earthquake. As a result of the study, it was observed that young people in this age group had to cope with various negative emotions after the 2023 earthquake, experiencing emotional traumas that varied from person to person but persisted for some time. The youth interpreted the earthquake in different ways from emotional, theological, and geological perspectives. It was found that the earthquake generally led to positive behavioral changes in this age group and that they preferred emotion-focused coping methods. The disaster led to a positive change in their beliefs, causing the youth to question their religious beliefs and conduct self-reflection to address their deficiencies in religious matters. Similarly, it resulted in a permanent and positive change in their religious behaviors. However, it was also observed that, although minimal, the disaster caused some adolescents to lose hope in life and move away from religious practices.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Earthquake • Adolescence
Religious belief • Religious attitude • Religious behaviour

Giriş

Doğal afetler içinde en etkili olanı, çok kısa sürede milyonlarca kişinin yaşadığı coğrafyayı etkileyerek çok sayıda kayıplara, yaralanmalara, sakatlanmalara ve yıkımlara yol açan depremdir. “Deprem bilim dünyasında yer içinde fay olarak adlandırılan kırıklar üzerinde biriken biçim değiştirme enerjisinin aniden boşalması sonucunda meydana gelen yer değiştirme hareketinin neden olduğu karmaşık elastik dalga hareketleri olarak tanımlanmıştır. Artçılar da dikkate alındığında, depremin toplumda oluşturduğu korkuyla yaşattığı psikolojik travmalar çok uzun süreli olabilir” (Işık vd., 2012: 87).

Depremler her ne kadar jeolojik olaylar olsa da birey ve toplum üzerinde ortaya çıkardığı etkileri itibariyle psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin ilgi alanına da girmektedir. Herhangi bir yerde meydana gelen bir deprem o bölgenin sadece jeolojik yapısını etkilemekle kalmamakta; sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlar üzerinde de birtakım değişim ve dönüşümlere yol açmaktadır. Bazen bireyler üzerinde büyük acı ve travmalara yol açabilmektedir. Özellikle deprem sonucu bir yakını kaybedenler uzun bir süre normal yaşamlarına dönememektedirler (Duman, 2016: 130)

Doğal afetler sonrası yaşanan kayıp, ölüm ve yıkımlar strese bağlı olarak bazı sorunlara neden olabilmektedir. Özellikle afetin ilk birkaç günü duygusal olarak geçici bir şok yaşanabilir. Korku, öfke, suçluluk, utanç, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları hissedilebilir ya da şokun etkisi ile hiçbir şey hissetmeden donup kalınabilir. Kişi hangi zamanda olduğunu, saatini, nerede olduğunu bilemeyebilir. Sosyal olarak iş hayatında, okulda, arkadaşlık ve aile içi iletişimde bazı sorunlar yaşayabilir. Doğal afete maruz kalan bireylerden bazıları bu sorunlardan büyük ölçüde kurtulup eskisine göre daha da güçlenebilirken bazıları ise travma sonrası stres bozukluğu, kaygı bozuklukları ve depresyon gibi birtakım psikolojik sorunlar yaşayabilirler. Bireyin kendini boşlukta, duygusuz, tepkisiz hissetmesi, ani öfke patlamaları, aşırı huzursuzluk, kendini bir rüyadaymış, bedeninin dışındaymış veya gerçek değilmiş gibi hissetmesi, kendini değersiz hissetmesi, umutsuzluk ve yaşama isteğinin azalması gibi durumlar, yaşanabilecek sorunlar arasındadır (Kula, 2002: 237-239).

Doğal afetlerin sosyal etkileri, afetlerden hemen sonra kendilerini gösterebilecekleri gibi uzun yıllar sonra da ortaya çıkabilir. Doğal afetlerin etkileri şu şekilde kategorize edilmiştir: (a) yaralanma, sakatlanma, hayatını kaybetme gibi fiziksel etkiler; (b) konutlar, altyapı ve tarım sistemlerinin zarar görmesiyle bireylerin yaşamını olumsuz etkileyen fiziksel etkiler; (c) hasarlara bağlı oluşan mali ve ekonomik

etkiler; (d) hayatta kalanların afet sonrası yaşadığı fiziksel, ruhsal, sosyal travmalar, kayıplar, parçalanmış aileler, elden kaçan eğitim fırsatları gibi sosyolojik etkiler (Yavuz & Dikmen, 2015: 305-306).

Depremın psikolojik etkileri bireyin depremden etkilenme derecesine, yaşına, toplumsal rolüne göre farklılık arz edebilmektedir. Çocuklar ve gençler afetlerden etkilenen kişiler içerisinde en hassas ve savunmasız olanlardır.

Deprem kuşağı olan ülkemizde her yıl büyüklü küçüklü birçok deprem yaşanmaktadır. En son 6 Şubat 2023 tarihinde asrın felaketi olarak adlandırılan ve 9 saat arayla meydana gelen, merkez üssü sırasıyla Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi olan 7,7 ve Elbistan ilçesi olan 7,6 büyüklüğünde iki büyük deprem meydana gelmiş ve 11 ilimiz bu depremden ciddi şekilde etkilenmiştir. Depremın oluşturduğu yaralar büyük bir seferberlik haliyle sarılmaya çalışılsa da depremin şiddetinin ve etkisinin büyüklüğü yardım faaliyetlerini yetersiz bırakmıştır. Bu süreçte özellikle çocuklar ve ergenlik çağındaki bireyler depremin fiziki yaralarının yanı sıra psikolojik ve inanç boyutuyla da çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır.

a. Kuramsal Çerçeve

a.a. Ergenlik

Latince “adolescere” yükleminden türeyen ergenlik kelimesi “yetişkinliğe doğru yürüyen”, büyüyen, yetişkinliğe ulaşan anlamında kullanıldığından, yapısı gereği bir durumu değil, bir süreci belirtmektedir ve günümüzde bireyde gözlenebilen hızlı ve sürekli değişme olarak da tanımlanabilmektedir” (Gürsu, 2011: 9). Ergenlik insan hayatının 7-8 yıllık bir safhasını kapsayan dönemdir. Gençlikle aynı anlamda da kullanılan ergenliğin yaş sınırı konusunda kesin görüş yoktur. Kabul edilen genel görüş 12-13 ile 20-21 yaşları arasında kapsadığıdır. Bu dönemin fiziki belirtisi “buluş”dur. Ergenlik döneminin gelişim özellikleri hem nitelik hem de nicelik açısından çok yoğundur. Bu açıdan bu dönemi bazı psikologlar “yeniden doğuş” olarak nitelendirmişlerdir (Hökelekli, 1998: 266).

Ergenlik dönemi, birtakım fiziki değişimlerle birlikte ruhsal, bilişsel ve sosyal olarak da bireyin gelişim gösterdiği, bir dünya görüşü edinme, hayatın anlamını sorgulama ve cevaplar bulma yöneliminde olduğu bir dönemdir. Birey bu dönemde yaşlıları arasında yer edinme, meslek seçimi ve ekonomik bağımsızlığını elde etme, evlilik ve aile kurma hazırlıkları yapma gibi gelişim ödevlerini yerine getirmek durumundadır. Erikson bu dönemi “kimlik kazanmaya karşı rol karmaşası” olarak adlandırarak bu dönemde bireyin çocuk kimliğinden

yetişkin kimliğine geçtiğini ve bununla birlikte birçok sorumluluk ve “kimlik krizi” gibi bazı problemlerle yüz yüze kaldığını ifade etmiştir (Karacoşkun vd., 2021: 102).

Bu sürecin bireylerde ne zaman başlayıp ne zaman sona ereceği, bireyin yaşayacağı uyum problemleri ve bunlarla nasıl başa çıkacağı gibi hususlar kalıtım, çevre, kültürel değerler, iklim, beslenme tarzı ve aile tutumları gibi değişkenlere göre farklılık arz etmektedir (Sayar & Dinç, 2020: 123).

Tüm bunlara bakıldığında ergenlik döneminin, gerek fiziki gerek bilişsel olarak bireyin hızlı bir gelişim ve dönüşüm yaşadığı, bu değişim ve dönüşüme uyum sağlamaya çalışırken olumlu ve olumsuz duyguların yoğun olarak yaşandığı bir dönem olduğu görülmektedir. Hayatın normal akışında dahi birey ergenlik dönemini sancılı bir şekilde atlattığına çalışırken hayatın normal akışını bozan doğal afetler gibi durumlar bu dönem yaşanan çalkantıları bir kat daha zorlaştırmaktadır.

a.b. Dinsel İnanç

İnanç genel olarak, bir şeyin ya da kimsenin varlığına, bir iddianın doğruluğuna inanma, biri için güven besleme durumudur. Dinî çerçeve içinde, evreni yaratan ve yasalarını koyan bir Tanrı'nın varoluşunu ve vahyi tartışılmaz kabul etme tavrı” şeklinde tanımlanmıştır (Cevizci, 1999: 463).

Kavram olarak inanç, şüpheden kesinliğe doğru bütün ihtimalleri içeren, kanaat, bilgi ve iman kavramlarını da içine alan kapsamlı bir anlama sahiptir. İnanmak insan için bir ihtiyaçtır. İnsan, hayatında yaptığı birçok şeyi farkında olmasa da aslında inancının bir sonucu olarak yapmaktadır. İnanç psikolojik manası ve mahiyeti aslında onun insan şahsiyetinin temel unsurlarından biri olduğunu göstermektedir. İnanç değişmezlik ve devamlılık özelliğine sahiptir. Bu açıdan insan hayatına bir istikrar sağlar. İnanç bir karar ve kararlılık iken inançsızlık ve şüphe kararsızlıktır. Kararsızlık ise duygusal açıdan bir çatışma ve huzursuzluk sebebidir. Dinî inanç ise kişinin, inandığı dinin gerektirdiği gibi davranmasına ve bu şekilde bir şahsiyet geliştirmesine katkı sağlar. Dinî inanç ilkeleri birbirinden ayrılmayan, biri diğerine bağlı bir organizasyonlar bütünüdür. Bu açıdan inanç esaslarından birine inanmak tümüne inanmayı gerektirir ve insan hayatına bir bütünlük ve tutarlılık sağlar. Bu sebeple sağlıklı bir şahsiyet gelişimi için sağlıklı bir inanç sistemine sahip olmak gerekmektedir (Şentürk, 2010: 113-115).

İnanç, din psikologlarının belirlemiş oldukları çok boyutlu dindarlık sınıflamaları içerisinde yaygın kabul gören Glock ve Stark'ın belirlediği beş boyuttan ilkidir. İnanç, içeriği ve kapsamı farklı da olsa

birçok dinin özünü oluşturan merkezî konuma sahip bir unsurdur. Tabiatüstü yüce varlık inancı tüm ilahi dinlerin ortak özelliğidir. İlahi dinlerde kişide inancın varlığı ve yokluğu ile birlikte inancın derecesi de önem arz etmektedir (Hökelekli, 2017: 52). İnancın derecesi kişinin yaşadığı çevreye ve bireysel farklılıklara göre değişim gösterebilmektedir.

İslam dinine göre “tasdik etmek, güvenmek, boyun eğmek” anlamındaki iman kavramı “itmi’nan” yani “güvenip dayanmak ve kalben huzur ve tatmin içerisinde olmak” demektir. Bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmakla birlikte inanç kelimesinin anlamının daha kapsamlı olduğu ifade edilmiştir. İnanç bilgi, kanaat ve imanı içine alacak şekilde daha genel bir anlam ifade ederken iman daha hususi anlamda kullanılmaktadır (Hökelekli, 1998: 156).

Dinî yönelimleri, kökenleri ve boyutları tanımlamada etkili olan Glock ve Stark, dindarlığın boyutlarını inanç, bilgi, ibadet, tecrübe ve etki şeklinde belirlemiş ve inancın mutlak bilgiden kaynaklanmadığını, tüm dinî bilgilerin inanca eşlik etmediğini de ifade etmişlerdir (Holdcroft, 2006: 89-90).

İnanç dinden dine farklılık gösterebildiği gibi aynı din içerisinde de farklılık gösterebilir. Bu açıdan bakıldığında aslında inanç bir tür bağlanmadır. Dindar insan da ilahi bir varlığa bağlanan ve kendini ilahi varlıkla ilişkiye sokan belli inançlara sahip kimsedir. İnanç dinî hayatın özünü oluşturduğundan dolayı bu boyut inanç ve inançsızlıkla ilgilidir. İnancın en önemli yönü dinî hayatın merkezini oluşturmasıdır. Ayrıca inanç dindarlığın diğer boyutlarını tahmin etmede belirleyici bir unsurdur. Temelini Allah inancı oluşturan İslam inancının başlangıç noktası ise “kabul ve tasdik”tir. Bunu “itaat ve uyum” takip eder. Yani inanılan dinin esaslarına, Allah’ın emirlerine uyulur ve gerekleri yerine getirilir. Zira dinî inanç sadece inanmayı, dinî bir hükmü kabul etmeyi değil, inandığı varlığın emirlerine göre davranmayı da gerektirdiği ifade edilmektedir (Kızılgeçit, 2021: 133-134).

Dinî inanç gelişimi üzerine çalışmalar yapan Fowler inancı, dini kapsamakla birlikte onunla sınırlı olmayan dinamik ve evrensel bir insanlık deneyimi olarak kabul eder. Ona göre dinî bir inancı olmasa da herhangi bir kimse inanç sahibi olabilir. Dinî inancı ise dinî bir gelenek vasıtasıyla Tanrı ile kişisel bir ilişki kurma şeklinde ifade eder (Fowler, 2000: 89-90). Fowler’ın inançla ilgili “evrensel insanlık deneyimi” ifadesinden inancın doğuştan getirilen insan fitratında mevcut bir deneyim olduğu anlaşılmaktadır. Zira inanmak insan varlığının temel özelliklerinden biridir. Kendinden üstün bir varlığa inanma ve bağlanma ihtiyacı içinde yaratılan insanın inancı doğup büyüdüğü çevre ve kültüre göre farklı şekiller alabilmektedir. Hz. Muhammed’e ait bir hadis-i şerifte

bu gerçek şöyle ifade edilmiştir: “Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar” (el-Buhârî, 2002: “Cenaiz”, 92).

Netice itibarıyla dinî yaşantının özü olan inanç, bilhassa Allah inancı ve buna bağlı tutum ve davranışlar, dinî şüphe, inancı olumlu veya olumsuz etkileyen hususların psikolojik açıdan değerlendirilmesi din psikolojisinin öncelikli konularındandır.

a.c. Dinsel Tutum

Davranış terimi psikolojide “organizmanın uyarılar karşısındaki tepkilerinin tümü” şeklinde tanımlanmıştır. Bu açıdan davranış hem içte yaşanan psişik durumlar hem de bunların dışa yansımalarıdır. Bundan dolayı psikoloji bilimi, görünür davranışların gerisindeki psikolojik süreçlerin davranışlar üzerindeki etkilerini de tespit etmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken insan davranışıyla yakından ilişkili olan tutum kavramı üzerinde de durur. Tutum bireyin bir konu, şahıs veya olay hakkında tepki vermeye yönelik eğilimi olarak ifade edilmiştir. Tutumlar doğrudan gözlenemeyen ve bireyin davranışlarıyla ilişkili tepkilerdir (Karacoşkun vd., 2021: 139-140)

a.d. Dinsel Davranış

Dinî davranış, dinî inanç ve düşüncelerin dışa yansıyan belirtileri, fiil ve ibadetler şeklinde tanımlanabilir. Dinî literatürde bu kavram “amel” olarak karşılık bulmaktadır ki amel bir niyet ve bilinç sonucu ortaya çıkmaktadır. “Dinen yapılması emir ve tavsiye edilen iyi davranışları yapma ve dinen yasaklanan kötü davranışları terk etme” dinî davranış çerçevesinde değerlendirilmiş ve dinî davranışlar “ibadetler” ve “ahlaki davranışlar” şeklinde kategorize edilmiştir. Şüphesiz her dinî davranışın gerisinde Allah’a iman faktörü bulunduğu kabul edilirse ahlaki davranışlar da bir anlamda ibadet olarak değerlendirilebilir. Zira bireyin dinin amacına ters düşmeyen ve kendisini Allah’a yaklaştıracak ahlaki nitelikli diğer davranışları da ibadet olarak kabul görmektedir (Karacoşkun vd., 2021: 140-141).

Glock ve Stark’a göre dindarlığın; İnanç, dinsel uygulama, tecrübe, bilgi ve etki olmak üzere beş boyutu vardır. Dinî davranış bu boyutlarından biri olarak ifade edilen dinsel uygulama boyutudur. Dindarlığın bu boyutu ibadet ve bağlılıkları içerir (Kayıklık, 2006: 493). Dindarlıktaki ibadet boyutu birçok dindarlık tiplerinde yerini korumaktadır. Bu açıdan ibadet dindarlık göstergeleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Yapıcı, dinin ibadet boyutunu dikkate alarak iki tür dindarlıktan söz etmiştir. Birincisi dinin taleplerinin yerine getirildiği *dinin yaşandığı dindarlık* diğeri dinin taleplerinin pek fazla dikkate

alınmadığı *inancın davranışa dönüşmediği* dindarlıktır. Bu iki tip farklı dindarlığın varlığında kişinin Tanrı tasavvurları, dini algılama biçimleri, dine hayatında nasıl yer verdiği gibi faktörler etkilidir (Yapıcı, 2021: 33).

İslam dininde, Bakara Suresinin 117. ayetinden yola çıkarak, dindarlık inanç, ibadet ve ahlak şeklinde üç boyutta ifade edilmiştir. Ancak Peker, Kur’ân’ın geneline bakarak bu boyutlara düşünce, duygu ve bilgi boyutlarını da eklemiş ve Kur’ân’da bu altı boyutu inanç ve salih amel olarak özetlendiğini ifade etmiştir. Kur’ân’a göre amel bilinçli olarak yapılan bütün duygu, düşünce ve eylemlerdir. Yani, kişinin inancıyla uyumlu, fitratına uygun davranışları diğer insanlarla ilişkilerinde İslam ahlâkının değerleri doğrultusundaki hareketleri, Allah’ın emir yasaklarına uygun uygulamaları bütünüyle güzel eylemlerdir (Peker, 2012: 43-48).

Bir ruhbilim ve davranış bilimi olan psikoloji insanın dinî duygu ve davranışlarını da incelemektedir. Dinî davranış olarak ifade edebileceğimiz ibadeti Şentürk, psikolojik olarak “kişinin Allah’a karşı saygı, sevgi, şükür ve acizliğini ifade etme biçimi” şeklinde tanımlayarak ibadetin temelinde bir Allah inancı olması gerektiğine işaret etmiştir (Şentürk, 2010: 127-128).

İbadet, kişinin dinî inanç, duygu ve düşüncesine bağlı olarak ortaya çıkan ve kulluğun ifadesi için ihtiyaç duyulan dinî davranışlar şeklinde tanımlanmıştır. İbadet insanın psikolojik özelliklerinin bir gereği olan, karşılanması gerekli bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın giderilmemesi kişide bir boşluk hissi, eksiklik duygusu ve huzursuzluğa yol açabilir (Şentürk, 2010: 128-131).

a.e. Ergenlik Döneminde Dinsel İnanç-Tutum-Davranış Örüntüsü

Yukarıda ergenliği tanımlarken ergenliğin fiziki belirtisinin “buluş” olduğuna işaret etmiştik. Buluşa ermek beden ve zihnen gerekli olgunluğa ermek demektir. Somut düşünme döneminden soyut düşünme dönemine bir geçiştir. Birey bu dönemde belirli bir hayat görüşü kazanma çabası içerisindedir. Bu süreçte psikolojik ve sosyal hayatın bir parçası olan din gerçeği de devreye girmektedir. Buluşa ermiş olan birey dinin emir ve yasaklarından sorumlu hale gelmekte ve bu durum ergenlik döneminin önemini daha da arttırmaktadır.

Fiziksel ve ruhsal olarak çalkantılar yaşayan ergenin dinî inanç ve davranışlarında da bir takım değişimler meydana gelmesi doğal bir durum olarak kabul edilebilir. Zira ergenlik birçok açıdan geçici bir “bunalım” çağıdır. Bu dönem özellikle de 14-17 yaş aralığı bireyin inançla ilgili sorgulama, şüphe ve çatışmaların ön plana çıktığı zihinsel

dağılma evresidir. Birey geleneksel dinî kalıplardan sıyrılıp şahsi bir din anlayışı geliştirme süreci yaşamaktadır. Bu dönemde yaşanan dinî çalkantılar onun bedenî ve ruhi gelişimiyle doğrudan ilgilidir. Birey zihinsel olarak “bağımsızlık ve güçlülük” duygusunun uyanmasıyla ve “kendini ifade etme” güdüsü ile bir taraftan anne babaya saygının gerekliliğini vurgulayan dinî inancı ile diğer taraftan bağımsız olma isteği arasında çatışma yaşamaktadır (Hökelekli, 1998: 270). Dinî konularda gittikçe artan ilgi ile birlikte daha önceleri sorgulamadan kabul ettiği şeylere karşı şüphe duymaya başlar.

Türkiye’de yapılan bazı araştırmalara göre gençler daha çok Allah’ın varlığı, evrenin ve insanın yaratılışı, kaza-kader, günah-sevap, ahiret, cennet-cehennem ve kadın-erkek eşitsizliği konularında dinî şüpheler yaşamaktadır (Yapıcı, 2020: 9). Ergenlik döneminde yaşanan dini şüphe olumsuz bir durum olarak görülmemelidir. Zira aslında bireyin olgun bir dinî anlayışa ulaşması belki de bu şüphelerin neticesinde gerçekleşecektir.

Yapıcı, inanç gelişim sürecinde bireyin ergenlik döneminde yaşadığı zihinsel çalkantılarla aslında inanç biçimini şekillendirdiğini şöyle ifade eder: “Ergenin dinî bir kriz yaşayıp sorgulayarak dinî inançlarını içselleştirmesi sağlıklı ve başarılı bir dinî kimliğe sahip olduğunu gösterir. Ancak herhangi bir arayış ve bunalım yaşamadan, sadece ailesinin ve çevresinin etkisiyle inanç ve değerleri benimsemesi durumunda ipotekli/bağımlı bir dinî kimliğe sahip olur. Dinî inançlarında ciddi bir arayışa/sorgulamaya girdiği halde, farklı sebeplerle aile ve çevresinin inançlarını benimsemişse ergenin dinî kimliğine gölgeli kimliktir.

Arayış ve sorgulama yaşadığı halde neye inanacağı/inanmayacağı; hangi inancı benimseyeceğine/benimsemeyeceğine karar veremediği durumlarda moratoryum ilan ederek dinî kimlik gelişimini askıya alabilir. Hatta bu tür durumlarda kişinin dinî kimliğine karar vermesi ilk yetişkinlik dönemine kadar uzayabilir. Ergen, açık ya da örtük arayış ve sorgulama yaşadığı halde, dinî konularda neye inanacağına karar verememişse, kararını gelecek zamanlara bırakmış demektir. Böyle bir süreci yaşayanın kimliği gecikmiş/ertelenmiş bir karakter arz eder. İnanç ve değerler açısından herhangi bir kriz ve bunalım yaşamayan, herhangi bir inanç ve değer sistemi benimsemeyen, daha açık bir ifadeyle din ve değerler konusunda anlak ve durumluk bir tavır takınan ergenler, dinî açıdan dağınık bir kimlik içindedir.” (Yapıcı, 2020: 10).

Konuyla ilgili yapılan araştırmaların analiz edildiği bir çalışmada bireyin dine en çok ilgi duyduğu dönemin 10 ile 20 yaş arası dönem olduğu görülmektedir (Argyle & Hallahmi, 1992: 322). Bu dinî yönelişte

bireyin zihinsel gelişimiyle birlikte bütün ruhi yapısının işleyişi etkilidir. Duygusal olarak yaşadığı iniş çıkışlar, çocukken tecrübe ettiği fakat dışa yansıtmadığı dinî duygular şuur alanına çıkararak ona yeni bir dinî bakış açısı sağlar. Geleneksel dinî kabulleri tekrar gözden geçirerek içindeki tereddütlerin de etkisiyle onu dine meylettirir ve neticede onu yetişkinlik dinine ulaştıracak önemli mesafeyi kat etmiş olur. (Bahadır, 1994: 32)

Ergenlik dönemin bir diğer özelliği bireyin eleştirel düşünmeye başlamasıdır. Bu döneme kadar herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan benimsenen dinî inanç ve uygulamalar artık eleştirel bir bakışla gözden geçirilmektedir. Birey bu dönemde dinî inanç ve uygulamaların anlamını, mahiyetini anlamaya çalışmakta, insan hayatına katkılarını sorgulamakta ve bunları hayatla bağdaştırmaya çalışmaktadır. Bu süreçte birey daha önceden öğrendiği bilimsel teorilerle dini bağdaştırmakta zorluk yaşayabilir. Bu durumda dinî şüphe ve kararsızlık sürecinin ortaya çıkmasına yol açar (Hökelekli, 1998: 271).

Şentürk'e göre eğer birey ergenlik öncesinde dinî bilgilerini gereği gibi almışsa bu dönemde kişiliğinde bir oturma ve olgunlaşma olacak ve dinî uygulamalarını yerine getirmekte zorlanmayacaktır (2010: 95). Bu dönemde bireyin ibadetleri daha içtendir. Yaşadığı içsel huzursuzlukları ancak Allah'ın yardımıyla aşabileceği düşüncesindedir. İhmal ettiği dinî görevlerine yeniden dönmeye çalışır. Duygu ve dürtülerini dinin yardımıyla kontrol altına alabildiği için artık dine yönelik şüphelerinde de azalma olacaktır (Bilgin, 1998: 111).

Ergenlik döneminde ibadetler genellikle çocukluk dönemindeki taklitçi unsurlardan arınarak zengin bir muhteva kazanmıştır. Bunda ergenin din ve ibadet algısı ve onlara atfettiği önem etkili bir unsurdur. Bu dönemde yerine getirilen ibadetler daha derin ve bireyin ruhsal ihtiyaçlarını giderici niteliktedir. Bu dönemde görülen dinî davranışların altında yatan nedenlerden biri inanca ve değer yargılarına uymayan davranışları yapmaktan kaynaklanan suçluluk duygusudur. Aynı şekilde aşırı suçluluk duygusu bu suçluluğa yol açan dinden uzaklaşmalarına da yol açabilmektedir (Karaca, 2016: 165).

Ergenlerin dinî davranışlarında kültürel unsurlar ve aile de önemli bir faktördür. Örneğin gençlerin namaz ibadetinden ziyade oruç ibadetine önem vermeleri bu ibadetin aynı zamanda sosyal yönü olan bir ibadet olduğundan kaynaklanmaktadır. Yine aile içi iletişimin iyi olmadığı ailelerde ergenler dinî davranışlarında da çalkantılar yaşayabilmektedir (Karaca, 2016: 166).

İnsan hayatı tekdüze bir biçimde değil çeşitli iniş çıkışlarla devam etmektedir. Bu iniş çıkışlar insanı, hayata ve hayatın anlamına dair bazen

olumlu bazen olumsuz etkileyebilmektedir. Yeryüzüne imtihan için gönderilen insanoğlu bu iniş çıkışları imtihanın bir neticesi olarak tecrübe eder. Hayatın bütün alanlarında etkili bir olgu olduğu kabul edilen dinin, bireyin hayatta tecrübe ettiği olaylarla arasındaki ilişkisinin araştırılması gerekmektedir. Zira din, insanın hayatta karşılaştığı her olay ve duruma hazır ve bütün cevaplar sunan ve ona nasıl yaşaması gerektiği konusunda yol gösteren bir zihni muhtevalar sistemidir (Hökelekli, 1998: 116). Ayrıca bireylerin yaşadıkları sorunlarla baş etme sürecinde dinin belirleyiciliği Freud, Jung, Fromm ve Frankl gibi psikologların da üzerinde durdukları bir konudur (Ayten vd., 2012: 3).

Geçmişten bugüne insan hayatının ortak acı tecrübelerinden olan depresyon başta olmak üzere doğal afetler insan hayatındaki bu iniş çıkışlardan biridir. Doğal afetler psikolojik ve ruhsal sıkıntıların en çok baş gösterdiği süreçlerdir. Afetler, kayıplar ve bunların yol açtığı hüznün ve psikolojik çöküntüler insan hayatında birtakım izler bırakır. Ansızın gelen bu afetlerle karşılaşan insanlar herhangi bir şekilde bunlara katlanmaktadır. Hayatın normal akışını bozan bu tür felaketler insanın kendi hayatını kontrol etme, yönlendirme ve organize etme yeteneğini azalttığı için bir takım ruhsal sıkıntılara neden olabilir (Köse & Küçükcan, 2006: 14).

b. Yöntem

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle yapılmış olup veri toplama aracı olarak görüşme tercih edilmiştir. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir. Nitel araştırmanın amacı insan davranışını, içinde bulunduğu ortam içinde ve çok yönlü olarak anlamaya çalışmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2021) Nitel araştırma varsayımlarla ve bireyler veya grupların bir sosyal ya da insan sorununa atfettikleri anlamlara değinen ve araştırma problemlerinin incelenmesini içeren yorumlayıcı/kuramsal çerçevelerin kullanımı ile başlar (Creswell, 2013: 44). Bu çerçevede lise öğrencilerinin yaşadıkları doğal afeti dinî açıdan nasıl değerlendirdiklerini ve bu afetin dinî inanç ve yaşantılarında bir değişim meydana getirip getirmediğini anlamak için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Bir çalışmanın belirlenen hedefe ulaşabilmesi için doğru yöntemin ve doğru araştırma deseninin seçilmesi önemlidir. Durum çalışması araştırması gerçek yaşamın, güncel bağlam ya da ortamın içindeki bir durumun araştırılmasını gerektirmektedir. Durum çalışması araştırmanın hem ürünü hem de nesnesi olabilecek nitel araştırma

içerisindeki bir desen türüdür. (Creswell, 2013: 96-97). Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri, ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım & Şimşek, 2021: 70). Bu bağlamda lise öğrencilerinin depreme yönelik dinî yaklaşımlarını ve depremin dinî bakış açısı ve dinî yaşayışlarında herhangi bir değişikliğe yol açıp açmadığını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, çalışmaya en uygun desen olarak durum çalışması tercih edilmiştir.

b.a. Problem ve Amaç

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde şiddeti ve etki alanı oldukça büyük bir deprem felaketi yaşandı. Deprem sonrasında yaşananları anlama, atfetme, yaşanan acılarla başa çıkma deprem felaketinin ortaya çıkardığı bazı sonuçlardandır. Bu süreçte yaşananlara dinî bir anlam yükleme insanın kendini suçlaması veya sorgulaması, dinden uzaklaşma veya dine yönelimde artma gibi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Afet zamanlarında bireylerin dua ve ibadete yönelerek üstün bir güce tapınması, ondan yardım istemesi insanın psikolojik yapısından kaynaklandığı belirtilmektedir. Afet sonrası bireylerde dua ve tapınma duygularının arttığı, ibadet gibi dinî davranışlara daha çok yönelme olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur (Kızılgeçit vd., 2021: 401).

Tüm bunlardan yola çıkarak bu araştırmanın amacı, üzerinden sekiz ay geçen 6 Şubat depreminin etkilerinin devam ettiği bu süreçte lise öğrencilerinin depreme yönelik dinî yaklaşımlarını anlamaya çalışmak ve depremin dinî bakış açısı ve dinî yaşayışlarında herhangi bir değişikliğe yol açıp açmadığını tespit etmektir. Bu çerçevede çalışmanın ana problemi “lise öğrencilerinin depreme yönelik dinî yaklaşımları nasıldır ve depremin etkisiyle dinî bakış açılarında ve dinî yaşantılarında herhangi bir değişim olmuş mudur?” şeklinde ifade edilebilir.

Bu ana problemin alt problemleri ise şunlardır:

1. Yaşanan deprem felaketi yaş itibariyle zaten yoğun bir sorgulama döneminde olan lise öğrencilerinin bu sorgulamalarını daha da arttırmış mıdır?

2. Deprem lise öğrencilerini manevi konular üzerinde daha çok düşünmeye sevk etmiş midir?

3. Deprem lise öğrencilerinde yardımlaşma, diğerkâmlık, iyilik yapma gibi ahlaki değerlerin olgunlaşmasına vesile olmuş mudur?

4. Lise öğrencileri başlarına gelen bir felaketi değerlendirirken ne gibi dinî argümanlara başvurmuşlardır?

Depremi bizzat yaşayan araştırmacının çevresindekilerin söylem ve davranışlarındaki dinî yönelim ve sorgulamalar bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki önemli bir etkidir. Zira depremin yaşandığı ilk birkaç ayda insanların “meğer dünyaya ne çok önem veriyormuşuz, her şey bir anlıkmiş”, “ya depremde ölseydim kılmadığım namazların yerine getirmediğim dinî sorumluluklarımın hesabını nasıl verirdim” gibi ifadelerle dine meylettiklerine şahit olunmuştur. Bununla birlikte özellikle dinî sorgulama sürecini yoğun yaşayan ergenlerin “deprem neden oluyor suçsuz günahsız bir sürü insan ölüyor, Allah istese buna engel olamaz mı?” gibi ifadelerle depremi dinî açıdan sorgulayan ifadelerle karşılaşmıştır. Bu gözlemimizi destekleyen Okumuş’a göre (Okumuş, 2002: 341) insanların çoğunda dua ve ibadet için en güçlü eğilim savaş, deprem, hastalık gibi ölümle yüz yüze bulduklarında kendini göstermektedir.

Yaşanan kaygı verici olaylar karşısında bireylerin dine yönelimlerinin arttığını gösteren bir başka bulgu, terör saldırıları üzerine yapılan bir çalışmadaki “yaşanan kaygıyı hafifletmeye yönelik olarak bireylerin varoluşsal açıdan geliştirdikleri stratejiler arasında dinî ve manevî değerlerden destek alma çabası”nın yer almasıdır (Ceylan & Yapıcı, 2020: 660).

Çalışmanın hedef kitlesini oluşturan lise öğrencileri yaş grubu itibariyle ergenlik döneminin bir bölümü olan 15-18 yaş grubudur. Bu dönem insan hayatında imanla ilgili şüphe, kararsızlık ve çatışmaların en yoğun yaşandığı bir dönemdir. Ergenlerde dinî şüphe ve kararsızlıkların yaşanmasında etkili olan faktörlerden bir tanesi de günlük hayat olayları ve bazı bilimsel teorilerle dinî inanç ve öğretiler arasında bir uzlaşmazlık ve çelişki görülmesidir (Hökelekli, 1998: 270-273).

Çalışma, felaketlerden çeşitli şekillerde etkilenen ergenlerin felaketlere olan dinî bakış açılarını, bu tür durumlarda dine yönelme düzeylerini ve dinin zor zamanlarda kendilerine yaptığı katkıyı tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, afet durumlarında psiko-sosyal desteğe ihtiyacı olan ergenlere bu hizmeti sunarken dinî argümanlardan ne derece istifade edilmesi gerektiğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

b.b. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu depremi bizzat yaşamış, fiziki veya psikolojik olarak depremden etkilenmiş 15-18 yaş arası sekizi kız yedisi erkek on beş lise öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilerin yedisi İmam

Hatip Lisesi öğrencisi, sekizi ise Anadolu Lisesi öğrencisidir. Çalışma grubu, depremi bizzat yaşamış olma ve 15-18 yaş gurubu lise öğrencisi olma ölçütlerini taşıdığı için bu araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Zira ölçüt örnekleme yönteminde esas olan, önceden belirlenmiş birtakım ölçütlere uygun olan durumları çalışmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2021: 120).

b.c. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak görüşme tercih edilmiştir. “Önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir etkileşim süreci” şeklinde tanımlanan görüşme bireylerin deneyim, tutum, düşünce gibi gözlenemeyen tepkilerini ölçmede verimli bir yöntem olarak görülmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021: 127-128). Aynı zamanda anlatı oluşturmayı teşvik eden bir araç olarak değerlendirilen görüşme kesintisiz bir monologdan ziyade araştırmacının görüşülen kişiden daha fazla veri elde etmesini sağlayan bir yöntem olduğu ifade edilmiştir (Cropley, 2022: 142). Lise öğrencilerinin depreme ilgili dinî bakış açıları ve deprem sonrası dinî yönelimlerinin derinlemesine incelendiği bu çalışmada görüşme yöntemi uygun görülmüştür.

Bu çalışmada görüşme türlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme katılımcının, geniş anlamda araştırmacının ilgisini çeken konulara bağlı kalmasını sağlayan ve görüşme sırasında verilerin yazılı olarak kaydedilmesi konusunda fırsatlar sunan bir yöntemdir (Cropley, 2022: 150-151). Bu yöntemde amaç benzer konulara yönelerek farklı kişilerden aynı tür bilgileri almaktır. Önceden hazırlanan konu ve alanlara sadık kalınarak hem önceden belirlenmiş sorular hem de daha ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla ek sorular sorulabilmektedir. Araştırmacıya zaman esnekliği ve karşılaştırılabilir bilgi elde etmeyi sağlamak gibi avantajları olan bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2021: 134). Çalışmamızda lise öğrencilerinin depreme ilişkin dini düşünce ve tutumlarını anlamak için bu yöntem uygun görülmüştür.

b.d. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel içerik analizi, araştırmacıların bir metnin içine gömülü anlamları ortaya çıkarmak için kullandıkları bir yöntemdir; bu tür araştırmaların odak noktası genellikle gizli veya altta yatan anlamlardır (Atkinson, 2017: 84). İçerik analizinde amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlar ve ilişkiler elde etmektir. Bu yöntem

toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve yeni tema ve boyutların ortaya çıkarılmasını sağlar (Yıldırım & Şimşek, 2021: 243-249). Bu çalışmada, katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda tema ve kodlara ulaşılarak çeşitli veriler elde edilmiştir.

b.e. Sınırlılıklar

1. Bu araştırma kendileriyle yarı yapılandırılmış görüşme uygulanan lise öğrencileriyle sınırlıdır.

2. Görüşme yapılan bireyler depremi bizzat yaşamış şu veya bu şekilde depremden etkilenmiş lise öğrencilerinden seçilmiştir.

3. Bulgular görüşme yapılan bireylerden alınan cevaplarla sınırlıdır.

b.f. Varsayımlar

Araştırmanın varsayımları deprem esnası ve hemen sonrasında insanların söylem ve tepkilerinden yola çıkılarak şu şekilde ifade edilebilir:

1. Deprem gibi doğal afetler ergenlerin dinî düşünce ve yaşantılarını olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

2. Deprem gibi doğal afetler zaten dinî sorgulama sürecinde olan ergenlerde bu sorgulamaları tetiklemekte, kader inancı başta olmak üzere inançla ilgili sorgulamaları artmaktadır.

3. Deprem gibi doğal afetlerle ilgili imanla ilgili sorgulamaları bir şekilde sağlıklı atlatan ergenlerde dinî sorumlulukları yerine getirme ve yardımlaşma, diğerkâmlık, merhamet gibi ahlaki erdemlere yönelimde artış söz konusu olmaktadır.

b.g. Literatür Değerlendirmesi

Literatürde din psikolojisi alanında depremle ilgili çalışmalara baktığımızda daha çok deprem ve dinî başa çıkma konusunun ağırlıklı olarak işlendiği görülmektedir. Yine depremin neden olduğu Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), anksiyete gibi bazı psikolojik sorunları ele alan çalışmalara rastlanmıştır. Depremin dinî inanç ve dinî davranışlar üzerindeki etkisini ortaya koyan az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bunların bir kısmından bahsetmek yerinde olacaktır.

Dinin doğal afetler karşısındaki etkisi üzerine yapılan bir araştırma, yerel dinî oluşumların ve kişisel inancın mağdurlara ve topluluklara fiziksel, duygusal ve manevi yardım sağlamada etkili olduğunu göstermiştir. Bahsi geçen çalışmada, doğal afetlerden sağ kurtulanların olayın Tanrı'nın iradesiyle ya da daha büyük bir güçle ilgili

olduğu konusunda derin bir inançla bir miktar teselli ya da en azından teslimiyet bulabildikleri araştırmacılar tarafından gözlemlenmiştir. Çalışmada hayatta kalanların, felaket niteliğinde bir olaya anlam vermek için aşkın âlemin gücüne olan inançlarına yönelmelerinin doğal olduğunu çünkü çoğu topluluk için yerel dinî kültürün, ahlaki anlamlar ve doğaüstü açıklamalar için temel kaynak olduğu ifade edilmektedir (Kroll-Smith & Couch, 1987: 25-26).

Konuyla ilgili yapılan en önemli çalışmalardan biri 17 Ağustos 1999'da gerçekleşen depremden sonra deprem bölgelerinde yüz yüze görüşmeler şeklinde yürütülen Köse ve Küçükcan'a ait "Deprem ve Din" adlı çalışmadır. Çalışmada doğal afetlerin algılanış biçimi ile dinî inançların algı biçimleri üzerine etkileri, dinî inanış, tutum ve davranışların felaketin neden olduğu acı ve kayıplarla başa çıkamadaki rolünü incelenmiştir. Buna göre dinî inanç, ibadet ve ritüeller felaketzedeler için bir güç ve teselli kaynağı olmuştur. Depremden sonra felaketzedelerin dinî bir yöneliş içerisinde olup olmadıklarına dair göreceli bir değişim gözlenmesine rağmen toplumsal bazda önemli sayılabilecek bir sonuca ulaşılammıştır. Bununla birlikte depremi kendini sorgulama sürecinin bir başlangıcı olarak görenlerde olumlu anlamda dinî bir davranış değişikliği gözlemlenmiştir (Köse & Küçükcan, 2006).

Duman (2016), 2011'de Van'da meydana gelen depremde seçilen bir örneklem üzerinden anket ve mülakat tekniğiyle, depreme maruz kalan bireylerin dinî inanç ve kanaatlerinde, ibadet ve dinî yaşantılarında nasıl bir değişimin meydana geldiği, depremin nasıl algılandığı ve yorumlandığı ve depremle mücadelede dinî inancın nasıl kullanıldığı, hangi dinî kavram ve referanslara başvurulduğu gibi konuların araştırıldığı bir çalışma yapmıştır. Çalışma depremzedeler arasında inanç konusunda deprem öncesine göre %10'a varan olumlu bir değişikliğin olduğunu ortaya koymuştur. Aynı şekilde ibadetleri yerine getirme konusunda da deprem öncesine göre %10'a varan bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir (Duman, 2016).

Deprem felaketini anlamlandırma ve atfetme biçimlerinin neler olduğunu sorgulamayı ve bunların aradan geçen zamandan sonra değişime uğrayıp uğramadıklarını tespit etmeyi amaçlayan bir çalışmada afetzedelerin deprem felaketini açıklamada dinî, bilimsel, hem dinî hem de bilimsel açıklamaları kullandıkları saptanmıştır. Ancak söz konusu çalışmada 17 Ağustos depreminin üzerinden sekiz yıl gibi hatırı sayılır bir zaman aralığının geçmiş olmasına rağmen felaketzedelerin büyük bir çoğunluğu, depremin meydana gelişindeki güç ve depremin kaynağı konusunu dinî sembol ve kavramlarla açıklamışlardır. Dinî inanç ve

ibadetlerin felaketlere katlanma açısından olumlu katkı sağladığı, toplumsal anlamda dinî eğilimde herhangi bir değişimin olmadığı, yaşanan değişimin zihinsel boyutta kaldığı, ritüeller bakımından kalıcı bir değişim olmadığı araştırmanın ulaştığı diğer sonuçlardır (Gülmez, 2008).

Din sosyolojisi alanında Okumuş'un yaptığı bir çalışmada ise sosyal boyutlarıyla toplumun depremi izah etme ve yorumlamada dine verdiği yer incelenmiştir. Anket ve görüşme tekniğinin bir arada kullanıldığı çalışmada depremi yaşayan insanların depremle din arasında nasıl bir ilişki kurdukları, depremi din bağlamında nasıl algıladıkları, depremi anlamlandırma ve depremle başa çıkmada dine nasıl yer verdikleri incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre insanlar deprem gibi doğal afetleri ilahi adalet açısından meşru ve rasyonel karşılamaktadırlar. Araştırmanın bizim çalışmamız açısından önemli bir sonucu da zor ve sıkıntılı durumlarda insanların dine yöneldiklerine dair verilerdir (2002: 372).

17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 depremini yaşayan depremzedelerle görüşme şeklinde yapılan bir çalışmada da deprem anında ve deprem sonrasında depremzedelerin hangi dinî başa çıkma tarzlarını kullandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. 200 kişiyle yapılan görüşmeler neticesinde depremzedelerin deprem anında, karşılaştıkları psikolojik sorunlarla baş etmede dini de başa çıkma metodu olarak kullandıkları gözlemlenmiştir. Başvurulan dinî başa çıkma metotları arasında, dua olumlu dinî başa çıkma davranışı olarak ilk sırada yer almıştır. Bunu sırasıyla Kelime-i Şehadet ya da tekbir ve salavat getirerek manevi destek elde etme, ölüm ve ahireti düşünerek Allah'a kavuşma arzusuyla psikolojik gerginliği ve çaresizliği aşmaya çalışma, Kur'ân okuyarak ve namaz kılarak Allah'tan yardım isteme ve rahatlama çalışmaları takip etmiştir (Kula, 2002).

Covid-19 salgını da bir doğal afet sayıldığından çalışmamızda bu konuyla ilgili yapılan çalışmalardan bahsetmek de yerinde olacaktır. Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerde Dindarlık ve Dinî Başa Çıkma adlı çalışmasını Kalgı 24 kişiye görüşme tekniği uygulayarak yapmıştır. Çalışmadan elde edilen verilere göre salgının insan üzerinde yarattığı psikolojik sorunlarla başa çıkmak için insanların dine yöneldikleri görülmüştür. Bu yönelimlerin genel anlamda ibadetlerde (dua etmek, namaz kılmak, Kur'ân ve mealini okumak vb.) artma şeklinde olduğu görülmüştür. Ayrıca olağanüstü bir dönem veya kriz dönemi olarak adlandırılan bu salgın dönemine birçok açıdan anlam yüklenmiştir. Bu anlamlandırmanın daha çok dinî kavramlar üzerinden yapıldığı veya dinî bağlam üzerinden temellendirildiği görülmüştür (Kalgı, 2021).

Koronavirüs (Covid-19) salgını sürecinde vefa grubu ve sağlık çalışanlarının salgın korkusu ve dinî yönelimlerini bazı demografik değişkenler düzleminde ele alan ve nicel araştırma yöntemiyle yapılan bir çalışmada, insanların salgın, afet gibi zor zamanlarda dine ve dinî değerlere yöneldikleri ortaya konmuştur (Kızılgöçer vd., 2021)

Üniversite öğrencilerinin katılımıyla Covid-19 salgını ve inanç ilişkisinin incelendiği nicel bir çalışmada katılımcılar Covid-19 sürecinde bireysel olarak dinî hassasiyetlerinin arttığını, Covid-19'dan korunma ve hastalıktan iyileşmede inancın etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Covid-19'un insanlar için Allah'tan gelen bir bela/ceza ve insanların inançlarının samimiyetini ölçmek için bir araç olduğunu orta düzeyde değerlendirmişlerdir (Bulut & Koç, 2022).

Nitel araştırma metodu ile yapılan ve gençlik çağındaki bireylerin Covid-19 sürecinde hayatın anlamına yönelik yaşadıkları değişiklikleri ve bu stres verici süreçte kullandıkları başa çıkma stratejilerini ortaya koymayı amaçlayan bir çalışmada gençlerin büyük bir çoğunluğunda hayatın anlamına yönelik olumlu değişiklikler meydana geldiği ve bu sürecin etkisini hafifletmek amacıyla olumlu dinî başa çıkma unsurlarına daha çok yöneldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca, gençlerin bir kısmında dua, Kur'ân-ı Kerîm okuma, namaz kılama, şükür gibi dinî ritüellere katılımda artış olduğu da tespit edilmiştir (Sami vd., 2020).

Yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde dinî inançların, doğal afetlerin algılanış biçimini genel olarak olumlu etkilediği ve dinî inanış, tutum ve davranışların felaketin neden olduğu acı ve kayıplarla başa çıkmada önemli bir oynadığını göstermektedir.

c. Bulgular

Bu bölümde, yapılan araştırmanın bulguları detaylı bir şekilde sunulmuştur. Araştırmanın amaçları doğrultusunda elde edilen veriler analiz edilerek, bulguların ne anlama geldiği tartışılmıştır. Bulgular, katılımcıların demografik özelliklerinden başlayarak, araştırmanın ana konusuna yönelik bulgulara kadar geniş bir yelpazede ele alınmıştır.

c.a. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Bu alt başlık altında, katılımcıların yaş, cinsiyet, sınıf ve depresyon deneyimi gibi temel demografik özellikleri ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur (bkz. Tablo-1).

Tablo-1:
Katılımcıların demografik bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Sınıf	Deprem Deneyimi
K1	Kız	16	10	Evet
K2	Kız	15	9	Evet
K3	Kız	15	9	Evet
K4	Kız	18	12	Evet
K5	Kız	17	12	Evet
K6	Kız	17	12	Evet
K7	Erkek	16	10	Evet
K8	Erkek	16	10	Evet
K9	Erkek	16	10	Evet
K10	Erkek	17	11	Evet
K11	Erkek	16	11	Evet
K12	Erkek	17	12	Evet
K13	Erkek	15	9	Evet
K14	Kız	17	12	Evet
K15	Erkek	15	9	Evet

Tablo-1’de görüldüğü üzere katılımcıların tamamı depremi yaşamış olan gençlerdir. Katılımcıların 8’i kız öğrenci, 7’si ise erkek öğrencidir. Katılımcıların 4’ü 9.sınıf, 4’ü 10.sınıf, 2’si 11.sınıf, 5’i 12.sınıf düzeyinde eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları ise 15 ile 18 arasında değişmektedir.

c.b. Depremın Psikolojik Etkileri

Afetler, sosyal ve ekonomik kayıpların yanı sıra bireyler ve toplumlarda, Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), anksiyete ve depresyonu hızlandırabilecek zihinsel bir istikrarsızlık yaşatır. Afetler sonucu sosyoekonomik sıkıntının yanı sıra psikolojik sıkıntılar da yaygın olarak görülmektedir. Ancak afet sonrası yaşanan duygusal acılar sosyal ve ekonomik zararın maliyetiyle karşılaştırılmaz. Felaketin yol açtığı ev, mülk ve diğer değerli varlıkların zarar görmesi mağdurlarda güvensizlik duygusuna neden olmaktadır. Yakın birinin ölümü sevgi, bağlılık ve ait olma duygusundan yoksun bıraktığı için bireyde güvensizlik duygusuna neden olur. Deprem mağdurlarının psikolojik açıdan savunmasız kalmasına neden olan; ailenin yerinden edilmesi, sevilen birinin ölümü, sosyo-ekonomik ve çevresel kayıplar, afete karşı zihinsel hazırlık eksikliği, aile bağlarının bozulması, yetersizlik gibi çeşitli faktörler vardır. Afet sonrasında büyük çocuk ve ergenlerde çeşitli davranışsal, psikolojik ve duygusal sorunlar ve dengesizliklerin gözlemlendiği belirtilmiştir (Makwana, 2019: 3091)

Doğal bir afet olan depremler hayatın normal akışını bozan ve alışılan yaşam biçimini birden bire değiştiren olaylardır. Can ve mal kayıplarıyla birlikte kişinin kendi hayatını kontrol etme yeteneğini kaybetmesine yol açarak belirsizlik ve huzursuzluğa yol açar (Köse &

Küçükcan, 2006: 153) Özellikle deprem anında yaşanan şiddetli sarsıntının etkisiyle ve en güvenli alan olan evin güvensiz hale gelmesiyle bireylerde çeşitli duygusal değişimler görülmektedir. K8: “Her an deprem olacaktı gibi hissediyorum, deprem gece olduğu için özellikle gece korkularım oluştu, sevdiğime veya bana bir zarar gelmesinden ve yalnız kalmaktan korktum.” K4: “Ölümlü burun buruna geldiğimi hissettim, yakınlarıma bir şey olacak endişesi taşıdım.” K7: “Enkaz altında kalmaktan korktum” şeklindeki ifadelerle depremde yaşadıkları duyguları dile getirmişlerdir. K14: “İçimde kalıcı bir korku oluştu, hep içimde gizli o korku, ortaya çıkmak için ufak bir kıvılcım bekliyor”; K11: “Sevdiğime kaybetme korkusu oluştu” şeklinde duygularını ifade etmişlerdir. Bu ifadeler deprem anında ve sonrasında en çok korku, ölüm, enkaz altında kalma, yalnızlık ve yakınlarından birini kaybetme endişesinin yaşandığını göstermektedir.

Depremin insan psikolojisi üzerinde birtakım etkiler bırakması kaçınılmazdır. Özellikle de ruhsal anlamda çalkantıların yaşandığı ergenlik döneminde böyle bir depremi yaşamış olmak gençleri psikolojik anlamda oldukça sarsmıştır. Katılımcılardan dördünün “Yeniden deprem olacak hissi yaşıyorum” şeklinde duygularını ifade etmesi depremde yaşanan psikolojik etkilerin o anlık olmadığını bir süre daha etkisini devam ettirdiğini göstermektedir.

K3’ün “Depremde zarar görenlerle empati kuruyorum yaşadıkları zorlukları anlamaya çalışıyorum” ifadesi, K9’un “Acıma ve yardımlaşma duyguları yaşadım” ifadesi K7’nin “depremde acı yaşayan ve dışarda yaşamak zorunda kalanlar için üzülüm.” ifadesi ve K8’in “yakınlarıma ve sevdiğime bir zarar gelecek korkusu yaşadım.” ifadeleri depremin aynı zamanda ergenlik dönemindeki bireylerde sadece kişisel korkular yaşamadıklarını çevrelerinde olan bitene karşı da duyarlı olduklarını göstermektedir.

Çalışmanın verilerinin depremin ardından geçen 8 aylık süre sonrasında toplandığı düşünüldüğünde ve katılımcıların ifadelerine bakıldığında deprem sonrası oluşması muhtemel suçluluk, kendini sorumlu tutma, matem, depresyon (Tarhan, 2000: 2) gibi duyguların gençler tarafından dile getirilmediği görülmektedir. Bu da depremin üzerinden geçen zamanın aslında yaşanan bazı olumsuzlukları unutturduğunu göstermektedir. Zira deprem anında veya depremden sonra yaşanan olumsuz duyguların kalıcı olup olmadığına dair yönelttiğimiz soruya katılımcıların dokuzu bu duyguların kalıcı olmadığını ifade ederken beşi kalıcı olduğunu belirtmiştir.

Bu duyguların ne kadar süre devam ettiğini sorduğumuzda ise “iki-üç hafta”, “iki-üç ay”, “9-10 ay”, “bayat normalleşinceye kadar” “hala devam ediyor” “şehri terk edene kadar” gibi farklı cevaplar aldık. Bu durum depremin yaşattığı duygusal değişimlerin etkisinin kişiden kişiye

değiştiğini ve bireysel farklılıkların bu noktada önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu duruma etki eden bir diğer faktörün de depremde bir yakını veya evini kaybetme, yaralanma, basıncın etkisiyle odada kilitli kalma, hissedilen sarsıntının şiddeti, olay bölgesinden ayrılıp ayrılmama gibi bireylerin olaydan etkilenme düzeyi ile ilgili olduğu kanaatindeyiz.

c.c. Depremi Anlamlandırma Biçimleri

İnsanlar hayatta rahatsız edici, kurulu düzeni bozan ve rutin hayatı değiştiren doğal afetlere maruz kaldıklarında yaşananları anlama, anlamlandırma ve açıklama ihtiyacı hisseder. Yaşananların anlamlı bir yere oturtulması ve zihninde yaşananlarla ilgili oluşan sorulara cevap bulmaya çalışması, psikolojik açıdan rahatlamasına ve geri kalan yaşamı için sağlıklı kararlar vermesine katkı sağlayacaktır (Duman, 2016: 153)

Deprem gibi doğal afetlerin gerçekleşmesini jeolojik, teknik gibi bilimsel ve seküler nedenlerle yorumlamakla birlikte işin hikmet boyutunu da düşünüp dersler çıkarmak gerekmektedir. Zira Allah'ın ilmi dışında bir yaprağın bile kıvılcıdamayacağı, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi dahi bildiği (En'am, 6/59) unutulmamalıdır. Deprem gibi doğal afetler, "Sünnetullah" çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çünkü felaketler bazen; yeryüzünde böbürlenerek dolaşan, gururlanan, kendini Allah'tan müstağni sayanların; aczini anlaması, varoluş sebebini kavraması ve yüce kudret sahibine yönelmesi için güzel bir fırsatlar sunmaktadır (Karaman, 2020: 931).

Dinin insan hayatına kattığı anlamlardan biri de çevresinde gerçekleşen olaylara atfettiği manalarla ilişkilidir. Yaşananlara getirilen ilahi açıklamalar inananlar tarafından içselleştirilerek kendi zihinsel dünyalarında yeniden şekillenmektedir. Dinî içerikli atıflardan biri ani yaşanan fiziksel ve sosyal değişikliklerin ilahi bir âlemin müdahalesine ve tabiatüstü unsurlara atfedilerek açıklanmasıdır. Depremlerin Allah'ın insanlara açık bir uyarısı ya da karşılaşılan bir durum karşısında hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmak gibi ilahi âleme yönelik ilahi atıflar bu grupta değerlendirilebilir (Yapıcı, 2003: 144-145).

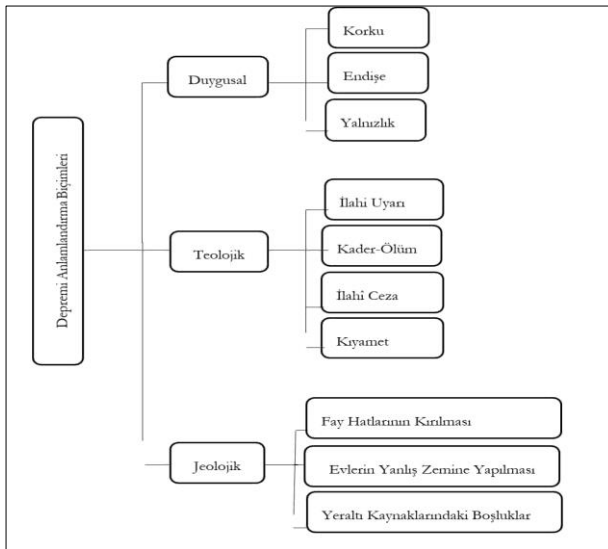
Yaşanan olaylara anlam verme ve çevresinde olup bitenleri çeşitli sebeplere atfederek açıklamaya çalışma insanın temel eğilimlerinden biridir. Psikologlar bunun, insanın içinde yaşadığı çevreyi anlamlı bir yapıya kavuşturarak kontrol edilebilir bir duruma getirme güdüsünden kaynaklandığı ileri sürmektedirler (Yaparel, 1994: 275). İnsanlar yaşadıklarını anlamlandırma sürecinde dinî argümanlara başvurulabildiği gibi seküler sistemlere de başvurulabilmektedir.

Yaşananları anlamlandırma olayın ilk şoku atlatıldıktan sonra başlar. Bu süreçte kendileri de bizzat olayı yaşadıkları için yaşananları daha iyi tahlil etme ve ortaya koymada depremi yaşayanların yaptığı açıklamalar önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu bağlamda K2 depremin kendisi için ne ifade ettiği sorusuna, “Deprem insanları kendine getirdi. Dünyanın boş olduğunu hatırlattı” şeklinde; K3, “Bilimsel bir doğa olayı olmasının yanında insanlara bir uyarıdır. Kur’an’da azgınlıkları nedeniyle daha önce belak olan kavimler gibi...”; K4, “Bana ölümü hatırlattı”; K5, “Kıyameti hatırlattı”; K6 ve K9 ise, “Depremden sonra insanların birlik bütünlük içinde olmasının ve yardımlaşma duygularının çok önemli olduğunu anladım”; K14, “Çaresizlik, elim kolum bağlı bir şekilde depremin bitmesini bekledim”; K12, “tedbirsizlik”; K15, “doğa olayı” şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Diğer katılımcılar ise aynı soruya “endişe, korku, sarsıntı, yalnız kalma korkusu, çaresizlik, maddi manevi zarar” şeklinde benzer cevaplar vermişlerdir. Bu açıklamalar ışığında gençlerin depremi daha ziyade endişe ve çeşitli korkulara yol açan bir olay şeklinde anlamlandırdıkları bir kısmının ise Allah’tan gelen bir uyarı, kıyamet, dünya hayatının boş olduğu gibi dinî argümanlarla açıkladıkları görülmektedir.

Gençlerin depremi anlamlandırma biçimini tespit etmek amacıyla onlara yönelttiğimiz bir diğer soru, “Sizce depremler neden oluyor” sorusuydu. Katılımcıların tamamı bu soruya jeolojik nedenleri ifade ederek cevap verirken K2, jeolojik nedenlerin yanı sıra “insanları kendine getirme”; K3, K5 ve K6, “Allah’tan bir uyarı ve yapılan kötülükleri cezalandırma”; K8 ise “kader” şeklinde cevap vermiştir.

Şekil-1:
Depremi anlamlandırma biçimi

Sonuç olarak bu çalışmanın yukarıdaki nitel bulgularına göre gençlerin depremi anlamlandırma biçimlerini duygusal, teolojik ve jeolojik olmak üzere üç tema altında sınıflandırmak mümkündür. Bu üç tema da kendi arasında aşağıdaki şemadaki kodlara ayrılmaktadır (bkz. Şekil-1).

c.d. Depremın Davranış Üzerindeki Etkileri

Doğal afetlerin çocuklar ve ergen bireyler üzerindeki psikolojik etkilerini inceleyen çalışmaların çoğu TSSB ve depresyon belirtileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak doğal afetlerden sonra her çocuğun aynı psikolojik sorunu yaşayacağını düşünmek yanlış bir inanış olacaktır. Yapılan çalışmalarda TSSB, depresyon, genel anksiyete ve patolojik yas tepkilerinin doğal afetlerden sonra çocuklarda ve ergenlerde en sık görülen psikolojik etkiler olduğu sonucuna varılmıştır. Bu psikolojik etkilere bağlı olarak ergenlerde birtakım davranış değişikliklerinin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu dönemde bir taraftan yaşanan bedensel, ruhsal ve sosyal değişimlere uyum sağlamaya çalışılırken diğer yandan doğal afetin ortaya çıkardığı ruhsal durumla baş etme eklenince ergenlerin afetlerden daha olumsuz etkilenmeleri kaçınılmazdır (Karabulut, 2018: 372-373).

K6'nın "Uzun bir süre yeniden deprem olacak korkusuyla ışıklara ve çiçeklere bakma ve telefon bildirimlerini kontrol etme alışkanlığı oluştu." şeklindeki cevabı depremin etkisiyle oluşan olumsuz davranış değişikliğine örnek gösterilebilir. Yine K5'in "O anki korkuyla yaptığım şeyleri komik buluyorum" şeklindeki ifadesi deprem anında kişinin elinde olmadan sonradan komik bulacağı bazı davranışlar sergilediğini göstermektedir. Bunun da aslında depremden sonra yaşanan birinci şok döneminin bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Birinci şok döneminde kişi yaşadığı sarsıntının etkisiyle şaşkın, sersemlemiş ve ne olduğunun tam farkında olmadığı bir durumdadır. Yönelimi bozulur, zaman, yer, kişi kavramları şaşar, bellek kaybı oluşur. Bu tepkiler kişinin psikolojik savunma mekanizmalarıdır (Tarhan, 2000: 1)

Depremin davranış üzerindeki olumsuz etkileri genellikle depremden kısa süre sonra görülebilirken bu etkiler eğer psikolojik sorunlara dönüşmüşse kalıcı olabilmektedir. Eğer birey psikolojik olarak bu travmanın üstesinden gelebilmişse olumsuz davranış değişikliğinin kalıcı olmadığını ifade edebiliriz. Zira çalışmamız depremin üzerinden 8 ay gibi hatırı sayılır bir zaman geçtiği dönemde yapıldığı düşünüldüğünde katılımcılardan aldığımız cevapların bu minvalde olduğu görülmektedir. Çalışmamız ergen bireylerde daha çok depremin olumlu davranış değişikliğine yol açtığını göstermektedir.

Depremi ergenlik dönemindeki gençlerin kendini ve insani ilişkilerini sorgulama ve bu konuda bilinç kazanma yönünde bir etkisi olduğu sonucuna varılabilir. Zira K5, “*Kendimi çok aciz ve zavallı hissetmeye başladım.*”; K2, “*Önceden insanlarla düşünmeden konuşurdum depremden sonra buna daha çok dikkat etmeye başladım*”; K3, “*Aileme ve sevdiğilerime daha çok bağlandım, anne-babama karşı daha saygılı oldum.*” ve “*Bazı ünlü isimlerin depremzedelere karşı duyarsız davranışları onlara olan ilgi ve bayranlığını azalttı.*”; K4, ise “*Depremden sonra görüşmediğim kişilerle görüşmeye başladım, dünyada birçok şeyin boş olduğunu basit şeylerin küslüklere neden olmaması gerektiğini düşündüm*” ifadelerini kullanmıştır.

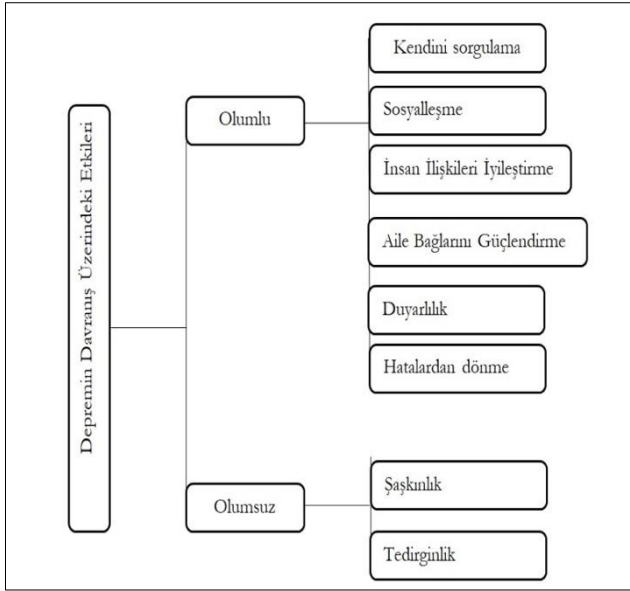
Nitekim çalışma bulgularımızı destekler nitelikte olan Duman’ın depremzedeler üzerinde yaptığı çalışmada da depremden sonra aile ilişkilerinde olumlu anlamda bir değişim yaşandığı gözlemlenmiş ve bu durum depremin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalarda da depreme maruz kalan bireylerin birbirlerine karşı daha yardımsever duygusal ve paylaşımcı oldukları ortaya konmuştur. Söz konusu çalışma depremin sadece aile ilişkilerini değil komşu ve akraba ilişkilerini de olumlu yönde değiştirdiğini ortaya koymaktadır (Duman, 2016: 221-223)

“*Deprem anında yaptığımız ilk davranış ne oldu*” sorusuna katılımcıların altısı aile bireyleriyle bir araya gelerek kendilerini korumaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan ikisi kardeşi için endişelendiğini ve onun yanına koştuğunu ifade etmiştir. Belki daha önce kavga ettiği kardeşi için endişe duyması, yaşadığı ergenlik döneminin psikolojik etkileriyle karşı çıktığı, isyan ettiği anne-babasına koşması bize depremin aile içi birlik ve bütünlük duygularını harekete geçirdiğini göstermektedir.

K5’in “*Hayata daha olumlu bakmaya başladım. Onca şeye rağmen hayatta kalmam beni mutlu etti.*” ifadesi şiddetli bir sarsıntının ardından kendine ve yakın çevresine bir zarar gelmeyen bireylere, depremin hayata dair olumlu bir bakış açısı kazandırdığı ifade edilebilir. K4’ün “*Depremden önce sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanıyordum. Depremden sonra yaşadığım ölüm korkusu beni sosyal medyadan uzaklaştırdı. Çünkü sosyal medyanın bende geçmişte oluşturduğu olumsuz etkileri vardı.*” şeklindeki cevabı deprem gibi doğal afetlerin yaşattığı ölüm korkusunun, bireylerde geçmişte yapılan bazı hataların farkına varıp sorgulama ve terk etmelerine vesile olduğu sonucuna varılabilir.

Sonuç olarak bu çalışmanın bulgularına göre depremin davranış üzerindeki etkilerini olumlu ve olumsuz etkiler olmak üzere iki tema altında sınıflandırmak mümkündür. Bu iki tema da kendi arasında aşağıda verilen şemadaki kodlara ayrılmaktadır (bkz. Şekil-2).

Şekil-2:
Deprem davranış üzerindeki etkileri

c.e. Deprem Travmasıyla Başa Çıkma ve Dinin Rolü

Yaşanan stresli bir durumla başa çıkmada “probleme dayalı başa çıkma” ve “duygu odaklı başa çıkma” şeklinde iki yol vardır. Problem odaklı başa çıkmada birey kendisinde stresli durum oluşturan olay ya da durumu değiştirmeye çalışır. Duygu odaklı başa çıkmada ise birey stres yaratan durumla ya da olayla ilgili duygularını hafifletmek için uğraşarak kendini değiştirmeye çalışır. Aynı zamanda yaşadığı sorunu zihninden atmak için fiziksel egzersizler yapmayı, öfkeyi dışa vurmamayı, dostlarından destek aramayı ihtiva eden bazı davranışlar geliştirir (Kula, 2002: 239-240).

Katılımcılara bu minvalde “Depremden sonra sizi hangi düşünceler ayakta tuttu” şeklindeki soruyu yönelttiğimizde aldığımız cevaplar şöyle oldu: K1, “Arkadaşlarımla iletişim halinde olmak, hayatın normale dönerek yeniden okula gelebilmek ve ailemle bir arada olmak beni rahatlattı.”; K5 “her şeye rağmen hayatta oluşumuzu, evime, aileme ve yakınlarıma bir şey olmaması beni ayakta tuttu.”; K3, “İlerde iyi bir mesleğim olursa depremzedelere yardım edebilme düşüncesi beni ayakta tuttu.”; K6 ve K8 “Herhangi bir kayıp yaşamamış olmak, beni ayakta tuttu.”; K7, “Babamın, cesur olmam gerektiği yönündeki tavsiyeleri ile depremzedelere yardım etmem beni ayakta tuttu.”; K10 ise “İnsanların deprem sonrası yardımlaşma ve dayanışmaları beni ayakta tuttu.”. Üç katılımcı ise depremden psikolojik olarak çok etkilenmediğini belirtti. Bu cevaplara bakıldığında ergenlerin hayatın olumlu yönüne bakarak yaşadıkları zorlu

durum karşısında duygusal olarak kendilerini güçlü tutmaya çalıştıkları görülmektedir.

Aynı şekilde katılımcılara “*Depremi oluşturduğu psikolojik sorunlarla başa çıkmak için neler yaptınız?*” sorusunu yönelttiğimizde dört katılımcı hiçbir şey yapmadığını ve her şeyi zamana bıraktığını ifade ederken K2, “*Fiziki aktivitelere, dinî sohbetlere ve kurslara katıldım.*”; K4, “*İçime kapanarak dua ettim, günlük tuttum ve kendimi mutlu edecek şeylerle meşgul oldum.*”; K6, “*Tanıdığım bir psikologdan destek aldım.*”; K7, “*Annemin psikolojisi kötü olduğu için tüm aile bireyleri onunla ilgilendi ben ise kardeşimle oyun oynayarak vakit geçirdim.*”; K9, “*Arkadaşlarımla ve sosyal medyayla daha fazla vakit geçirerek kendimi oyaladım.*”; K10, “*Aile ve akrabalarından destek aldım.*”; K14, “*durumu içselleştirerek bunun normal bir durum olduğunu, engelleyemeyeceğimizi ancak tedbiri elden bırakmamamız gerektiğini düşündüm.*”; K15, “*telefonla zaman geçirdim*” şeklinde cevaplar vermiştir. Bu açıklamalara bakıldığında ergenlerin yaşadıkları durumla ilgili duygularını hafifletmeye çalışırken farklı işlerle kendilerini meşgul ettikleri ve yakınlarından destek aldıkları dolayısıyla daha ziyade duygu odaklı başa çıkma yoluna başvurdukları görülmektedir.

Stresli durum ya da olaylarla baş etmede başvuru bir başka yol da dinî inançtır. Yapılan araştırmalarda insanların %45’inin stresli zamanlarında birtakım dinî davranışlara başvurarak sorunu aşmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu araştırmalar insanların stresli ve problemlili zamanlarında dine müracaat ettiklerini, dinî inanç ve uygulamalara yönelerek problemleri çözmeye çalıştıklarını göstermektedir (Kula, 2002: 240-241).

Newman ve Pargament’e göre (Newman & Pargament, 1990: 391) din bireye, sorun çözüme seçeneklerini sunarak karşılaştığı sorunlara çözüm üretme noktasında yardımcı olabilir. Örneğin kutsal kitaplarda yer alan kişilerin karşılaştığı sorunlara yönelik sunulan çözüm önerileri bu noktada yol göstericidir.

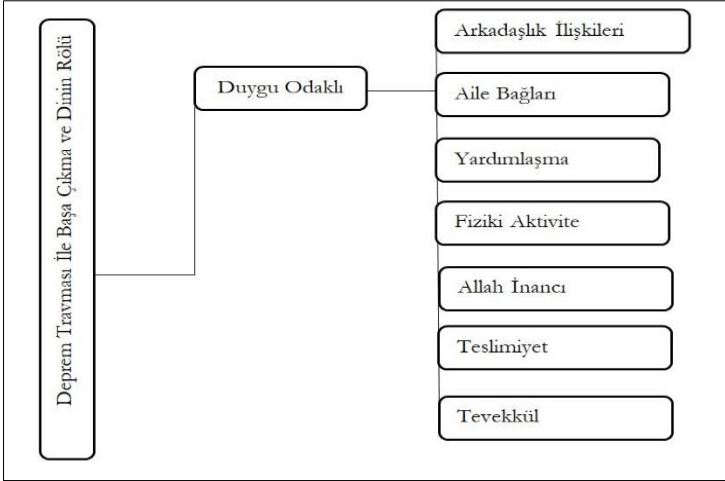
Katılımcılara sorulan “*Depremden sonra sizi hangi düşünceler ayakta tuttu*” sorusuna dinî argümanlarla cevap veren beş öğrenci olmuştur. Örneğin K2, “*Allah’tan geldik O’na döneceğiz, bu yaşadıklarımız bir imtihandır ve her şeye rağmen inançlı olmak düşüncesi beni ayakta tuttu.*”; K3, “*Babamın ‘hepimiz bir gün öleceğiz, Rabbimizin karşısına en iyi şekilde çıkmalıyız’ şeklindeki nasihatleri beni ayakta tuttu.*”; K4, “*Depremde dini düşüncelerim beni ayakta tuttu, depremden önce inancım zayıftı, dini konuları pek önemsemiyordum, depremden sonra hayatta kalmamızın Allah’ın bir lütfu olduğunu düşünerek ayakta kalmaya çalıştım.*”; K6, “*Teslimiyet ve tevekkül gibi dinî duygular beni ayakta tuttu.*”; K9, ise “*İnancım ve ibadetlerim beni ayakta tuttu.*” şeklinde

verdiği cevaplarla deprem gibi stresli durumlarda dinî başa çıkmanın önemli bir yere sahip olduğunu göstermişlerdir.

Elde edilen bu bulgular çalışmanın alt problemi olarak ifade edilen “lise öğrencileri yaşadıkları felaketi değerlendirirken ne gibi dinî argümanlara başvurmuşlardır” cümlesine cevap olacak nitelikte olduğu görülmektedir.

Verilen cevaplardan yola çıkarak gençlerin daha çok duygu odaklı başa çıkma yolunu tercih ettikleri ve travmayla başa çıkmada dini referanslardan belirgin bir şekilde istifade ettikleri şu şekilde tema ve kodlarla belirlenmiştir (bkz. Şekil-3).

Şekil-3:
Deprem travmasıyla başa çıkma ve dinin rolü

c.f. Deprem Dinsel İnanç Üzerindeki Etkileri

Dışsal etkiler ve buhranlar inancı etkileyen unsurlardan biri olarak görülmüştür. Yaşanan buhranlar bazı insanlar üzerinde olumlu etki yaparken bazı insanlar üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Savaş, deprem, kaza, kıtlık gibi olumsuzluklar bir kısım insanların inançlarını daha çok geliştirmeye vesile olurken, bazılarının ise inançlarından daha çok uzaklaşmasına sebep olabilmektedir (Kayıklık, 2005: 141). Lupfer vd.'ye (1992:490-491) göre bireylerin sahip oldukları inançları, yaşadıkları olaylardan etkilenmektedir. Kişilerin değerlerine uygun olarak yaşadıkları olaylar, onların dinî inançlara bağlanma sonucunu doğurur. Denge teorisine göre, olaylara ve tanrıya dönük pozitif duygular, Allah ile olay arasında olumlu bir bağlantı olduğunu gösterir.

Ergenlik döneminin inanç ve değerlerle ilgili şüphe ve sorgulamalar yaşandığı bir dönem olduğu düşünüldüğünde doğal afetler

esnasında tüm bireylerde ortaya çıkabilen dinî şüphe ve sorgulamaların ergen bireylerde daha yoğun yaşanması olağan bir durum olarak görülmektedir. Z kuşağında dinî şüphe kaynakları sosyal, bireysel ve teolojik olarak ortaya konmuş ve bu kaynakların her birinin Z kuşağının çeşitli dinî konularda şüphe duymasına sebep olduğu belirlenmiştir (Kayacan, 2022: 76). Bu sınıflama içerisindeki bireysel kaynaklardan biri de depresyon gibi olumsuz yaşam deneyimleridir. Doğal afetler sonrası ergen bireylerin dinî inanca dair şüphe ve sorgulamalarının artıp artmadığının analiz edilmesi, dinî inançlarında olumlu veya olumsuz herhangi bir değişimin olup olmadığının incelenmesi bu yaş grubuna daha iyi anlamak adına önemli bir adım olacaktır.

Çalışmamızda depresyonun ergenlerin dinî inançlarını olumlu anlamda etkilediğine dair verilerin yoğunluk kazandığı görülmektedir. K2, *“Bizler yeni nesil olarak aslında dini gözümüzde çok büyüüttüğümüzü ama aslında öyle olmadığını depresyonun sonradan anladım. Depresyonun imanımı taklidi düzeyden tabkiki düzeyeye çıkardığını düşünüyorum.”*; K4, *“Depresyonun önce deist olduğumu düşünüyordum. Sonra şunu düşündüm; birçok kişi günahıma şabittir oldu, önceden yaptığım bazı hatalarımdan dolayı pişmanlık duydum, tövbe ettim, dine yönelimim arttı. Yalnız burada sadece depresyonun değil yaşadığım bir olayın ve bir öğretmenimin her şeye rağmen bana hoşgörülü davranması da etkili oldu.”*; K7, *“Depresyon bana ‘Ne dersiniz, ya O’nun azabı bir gece veya gündüz vakti üstümüze inerse!...’ (Yunus-50) ayetini hatırlattı ve Allah’a zaten inanıyordum inancım daha da arttı.”* ifadelerini kullanmıştır. K3 ise farklı bir bakış açısıyla *“Depresyon zarar gören insanlara karşı duyarsız olan Müslümanların Müslümanlıklarını sorguladı ve Allah’a sığınma ihtiyacı hissettim.”* ifadelerini kullanmıştır. Yine K1 ve K10 dinî inançlarına daha çok bağlandıklarını ifade ederken K5, K8 ve K12 ise dinî inanç anlamında herhangi bir değişim yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu çalışma sonucunda elde ettiğimiz bulgulara benzer sonuçlar Duman’ın (2016: 227) 2011 Van depresyonunu yaşamış depresyonlularla yaptığı çalışmada da elde edilmiştir. Depresyonun üzerinden üç yıl geçmesine rağmen depresyonluların inanç konusunda önemli oranda olmasa da gözle görülür olumlu bir değişimin yaşandığı tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar depresyon gibi olumsuz yaşam deneyimlerinin bireyde bıraktığı psikolojik ve duygusal sarsıntının etkisiyle, ergenlerin inanç açısından genellikle olumlu yönde bir değişim yaşamalarına, dinî inançlarını sorgulamaya, dinî konulardaki eksiklerini giderme konusunda iç muhasebe yapmalarına vesile olduğu sonucuna ulaşılabilir. Aynı zamanda bu sonuçlar çalışmanın alt problemleri olan “Yaşanan felaket zaten yoğun sorgulama döneminde olan lise öğrencilerinin bu sorgulamalarını daha da arttırmış mıdır?” ve “Depresyonun

lise öğrencilerinin manevi konular üzerinde daha çok düşünmeye sevk etmiş midir?” cümlelerini açıklar niteliktedir.

c.g. Deprem Dinsel Davranış Üzerindeki Etkileri

Depremi yaşattığı psikolojik ve duygusal sarsıntının etkisiyle dinî inanç konusunda olumlu bir değişim yaşayan ergen bireylerin dinî ve ahlaki davranış konusunda da olumlu bir değişim yaşadıkları görülmektedir. Katılımcılardan dördü depremden sonra namaza başladıklarını ve halen namaza devam ettiklerini belirtirken bir katılımcı önceden namazlarını düzenli kılmazken depremden sonra düzenli namaz kılmaya başladığını belirtmiştir. Diğer bir katılımcı ise depremden önce namazların sünnetlerini kılmazken depremden sonra namazların sünnetlerini de kılmaya başladığını belirtmiştir. Sadece bir katılımcı depremden sonra ibadetlerin işe yaramaz hale geldiğini düşünüp dinî davranışlardan uzaklaştığını ve depremden sonra namazı bıraktığını belirtmiştir. İki katılımcı ise depremden sonra dinî davranışlarında herhangi bir değişim olmadığını ifade etmiştir.

Duman'ın 2011 Van depremini yaşamış depremzedelerle yaptığı araştırmada da depremden sonra namaza başlayanların katılımcıların oranı %6.2 olarak tespit edilmiştir. Yetişkin yaş grubuyla yapılan bu çalışmada oruç tutma, zekât verme ve kurban kesme gibi ibadetlerde de az da olsa belirgin bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Depremden üç yıl sonra yapılan bu çalışma depremin dinî davranışlar üzerindeki etkisinin kalıcı olduğunu göstermektedir (2016: 248).

Depremi ahlaki davranışlar üzerindeki etkisine gelince katılımcılardan üçü ahlaki anlamda herhangi bir değişim yaşamadıklarını ifade ederken; K1, “*Depremden sonra arkadaşlarıma daha iyi davranmaya başladım, dünyanın geçici olduğunu düşünüp sevdiğime daha çok zaman ayırmaya başladım.*”; K3, “*Depremden sonra giyim kuşamıma daha çok dikkat etmeye başladım, kısa kollu ve açık kıyafetler giymeye daha çok dikkat ediyorum. Tesettüre girme isteğim de arttı.*”; K4, “*Depremden sonra sosyal medyayı da bırakmamın etkisiyle karşı cinsle olan iletişimim daha düzeyli bir hale geldi.*”; K10 ise “*Depremden önce zorbalık yapıyordum, şimdi artık yapmıyorum.*”; K12, “*Daha tedbirli hareket etmeye başladım.*”; K14, “*İnsanlara karşı daha iyi olmaya, güler yüzlü olmaya, ibadetlerimi daha düzenli ve ihlaslı yapmaya başladım.*” ifadelerini kullanmıştır.

Bu sonuçlar bize deprem gibi olumsuz hayat koşullarının ergenler üzerinde büyük oranda kalıcı ve olumlu bir dinî davranış değişimine neden olduğunu göstermektedir. Ancak az da olsa bu tür olayların hayata dair ümit kırıklıklarına neden olarak ergenleri dinî davranışlardan uzaklaştırabileceği de bu araştırmanın verilerinden elde edilen bir diğer

sonuçtur. Elde edilen bu bulgular çalışmanın alt problemi olarak ifade edilen “Deprem lise öğrencilerinde ahlaki olgunlaşmaya vesile olmuş mudur?” cümlesini açıklar niteliktedir.

S o n u ç

Tarih boyunca depremler insan hayatında önemli yıkımlar meydana getirmiş ve bu durum insanların yaşamında iniş ve çıkışlara yol açmıştır. Doğal afetler psikolojik ve ruhsal sıkıntıların en çok baş gösterdiği süreçlerdir. Afetler, kayıplar ve bunların yol açtığı hüznün ve psikolojik çöküntüler insan hayatında birtakım izler bırakmış ve ansızın gelen bu afetlerle karşılaşan insanlar herhangi bir şekilde bunlarla baş etmek durumunda kalmıştır.

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde şiddeti ve etki alanı oldukça büyük bir deprem felaketi yaşandı. Deprem sonrasında yaşananları anlama, atfetme, yaşanan acılarla başa çıkma deprem felaketinin ortaya çıkardığı bazı sonuçlardandır. Bu süreçte yaşananlara dinî bir anlam yükleme insanın kendini suçlaması veya sorgulaması, dinden uzaklaşma veya dine yönelimde artma gibi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Afet zamanlarında bireylerin dua ve ibadete yönelerek üstün bir güce tapınması, ondan yardım istemesi insanın psikolojik yapısından kaynaklandığı belirtilmektedir. Afet sonrası bireylerde dua ve tapınma duygularının arttığı, ibadet gibi dinî davranışlara daha çok yönelme olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur.

Tüm bunlardan yola çıkarak bu araştırmada üzerinden sekiz ay geçen 6 Şubat depreminin etkilerinin devam ettiği bu süreçte lise öğrencilerinin depreme yönelik duyguları, dinî yaklaşımları anlamaya çalışılmış ve depremin davranış, dinî bakış açısı ve dinî yaşayışlarında herhangi bir değişikliğe yol açıp açmadığı tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular deprem gibi doğal afetlerin ergen bireyler üzerindeki psikolojik etkilerinin hatırı sayılır düzeyde olduğunu ve bu psikolojik etkilere bağlı olarak görülen iç muhasebeler, sorgulamalar ve davranış değişikliklerinin de önemli düzeyde olduğunu göstermektedir.

“Lise öğrencilerinin depreme yönelik dinî yaklaşımları nasıldır ve depremin etkisiyle dinî bakış açılarında ve dini yaşantılarında herhangi bir değişim olmuş mudur?” şeklinde ifade edilen çalışmanın problem cümlesine binaen 15 lise öğrencisi ile yapılan çalışmadan elde edilen bulgular şu şekilde sıralanabilir:

(i) Yaşanan depremde lise öğrencileri ölüm, yalnızlık, yakınlarını kaybetme ve enkaz altında kalma korkusu, yeniden deprem olma endişesi, üzüntü ve acıma gibi duygularla başa çıkma durumunda kalarak

duygusal travmalar yaşamış ve bu duygusal travmalar kişiden kişiye farklılık gösterse de bir süre devam etmiştir.

(ii) Gençlerin depremi anlamlandırma biçimleri duygusal (korku, endişe, yalnızlık), teolojik (ilahi uyarı, kader-ölüm, ilahi ceza, kıyamet) ve seküler (fay hatlarının kırılması, evlerin yanlış zemine yapılması ve yer altı kaynaklarındaki boşluklar) olmak üzere üç tema altında sınıflandırılmıştır.

(iii) Deprem ergen bireylerde birtakım olumsuz davranış değişikliklerine neden olmakla birlikte daha çok olumlu davranış değişikliğine yol açmıştır

(iv) Deprem travmasıyla başa çıkmada lise öğrencileri duygusal olarak kendilerini güçlü tutmaya çalışarak daha ziyade duygu odaklı başa çıkma yoluna başvurmuşlardır.

(v) Deprem gibi olumsuz yaşam deneyimlerinin bireyde bıraktığı psikolojik ve duygusal sarsıntının etkisiyle, ergenler inanç açısından genellikle olumlu yönde bir değişim yaşamışlar ve dinî inançlarını sorgulama, dinî konulardaki eksiklerini giderme konusunda iç muhasebe yapmışlardır.

(vi) Deprem ergenler üzerinde büyük oranda kalıcı ve olumlu bir dinî davranış değişimine neden olmuştur. Ancak az da olsa hayata dair ümit kırıklıklarına neden olarak ergenleri dinî davranışlardan uzaklaştırabildiği de görülmüştür.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda benzer konularda çalışmalar yapacak araştırmacılar için şu önerilerde bulunulabilir:

(i) Deprem gibi doğal afetler her ne kadar istenmeyen sonuçlara neden olsa da insanların kendilerini ve hayatı bir kez daha sorgulamalarına vesile olmaktadır. Bu açıdan yapılan araştırmalarda felaketlerin bu yönü daha detaylı bir şekilde irdelenebilir.

(ii) Çalışmada gençlerin deprem gibi doğal afetlerden psikolojik açıdan olumsuz etkilendikleri ve bu etkilenmenin az da olsa dinî sorgulamalara yol açtığı görülmektedir. Bu anlamda depremi yaşayan gençlere psiko-sosyal desteğin yanı sıra manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunularak bu olumsuz etki en aza indirgenebilir.

(iii) Depremin vesile olduğu olumlu ahlaki değişimlerin kalıcılığı, değerler eğitimi çalışmaları ile sağlanabilir.

Kaynaklar

Argyle, M., & Hallahmi, B. B. (1992). Yaş ve din. (A. Kurt, Çev.). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 319-331.

Atkinson, J. (2017). *Journey into social activism: Qualitative approaches*. New York: Fordham University Press.

Ayten, A. vd. (2012). Dini başa çıkma, şükür ve hayat memnuniyeti ilişkisi: Hastalar, hasta yakınları ve hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(2), 45-79.

Bahadır, A. (1994). *Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Bilgin, B. (1998). *Eğitim bilimi ve din eğitimi*. Ankara: Gün Yayınları.

Buhârî, E. A. M. b. İ. (2002). *el-Câmiu's-Sahîb*. Beyrût: Daru İbn Kesir.

Bulut, İ., & Koç, A. (2022). Covid-19 salgını inanç ilişkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22(1), 281-312.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Ceylan, İ., & Yapıcı, A. (2020). Dehşet yönetimi kuramı ve dinî dünya görüşü bağlamında ölüm korkusuyla başa çıkma: Ankara terör saldırıları üzerine nitel bir araştırma. *Turkish Studies - Religion*, 15(4), 643-666.

Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Cropley, A. (2022). *Qualitative research methods: A practice-oriented introduction*. Hamburg: Editura Intaglio.

Duman, Z. (2016). *Sosyolojik açıdan deprem ve din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Fowler, J. W. (2000). İman bilincinin evreleri. (A. U. Mehmedoğlu, Çev.). *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 85-104.

Gülmez, Ü. (2008). *Deprem tecrübesi yaşayan bireylerde dinsel anlamlandırma biçimleri ve tutumlar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürsu, O. (2011). *Ergenlik döneminde psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Holdcroft, B. (2006). What is religiosity? *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice*, 10(1), 89-103.

Hökekleli, H. (1998). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Işık, Ö. vd. (2012). Afet yönetimi ve afet odaklı sağlık hizmetleri. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28(2), 82-123.

Kalgı, M. E. (2021). Covid-19 salgınına yakalanan kişilerde dindarlık ve dinî başa çıkma. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 131-150.

Karabulut, D. (2018). *Doğal afetlerin çocuklar ve gençler üzerindeki etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaca, F. (2016). *Dini gelişim psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

Karacoşkun, M. D. vd. (2021). *Din psikolojisi* (M. D. Karacoşkun, Ed.). Ankara: Grafiker Yayınları.

Karaman, F. (2020). Tevekkül, kader bağlamında deprem ve sorumluluk bilinci. *Diyanet İlmî Dergi*, 56, 903-936.

Kayacan, Ş. (2022). *Z kuşağında dini şüphe* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Kayıklık, H. (2005). Psikolojik açıdan inanç, iman ve şüphe. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 133-155.

Kayıklık, H. (2006). Bireysel dindarlığın boyutları. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19(3), 491-499.

Kızılgöçit, M. (2021). *Yalnızlık, umutsuzluk ve dindarlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Kızılgöçit, M. vd. (2021). Koronavirüs (Covid-19) korkusu ve dini yönelim. [Çinde] Birey, toplum ve din. (ss. 391-435). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Köse, A., & Küçükcan, T. (2006). *Deprem ve din*. İstanbul: Emre Yayınları.

Kroll-Smith, J. S., & Couch, R. S. (1987). A chronic technical disaster and the irrelevance of religious meaning: The case of Centralia, Pennsylvania. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 26(1), 25-37.

Kula, N. (2002). Deprem ve dini başa çıkma. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 234-255.

Lupfer, M. B. vd. (1992). The use of secular and religious attributions to explain everyday behavior. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31(4).

Makwana, N. (2019). Disaster and its impact on mental health: A narrative review. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 8(10), 3090-3095.

Newman, J. S., & Pargament, K. I. (1990). The role of religion in the problem-solving process. *Review of Religious Research*, 31(4), 390-404.

Okumuş, E. (2002). Tabi afetler, din ve toplum. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15(3).

Peker, H. (2012). Kur'an'a göre dindarlığın boyutları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 41-49.

Sami, S. vd. (2020). COVID-19 sürecinde gençlerde hayatın anlamına yönelik değişim ve dönüşümler. *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademik Dergisi*, 12, 217-256.

Sayar, K., & Dinç, M. (2020). *Psikolojiye giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.

Şentürk, H. (2010). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Tarhan, N. (2000). Deprem psikolojisi. *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 22, 23, 24, 107-112.

Yaparel, R. (1994). Depresyon ve dini inançlar ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkiler. *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 275-299.

Yapıcı, A. (2003). Fiziksel ve sosyal hadiselerle sebep atfetmede dinin rolü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 127-165.

Yapıcı, A. (2020). Şüphe ve inanç kıskacında gençlerin din ve din-darlık algıları. *İlahiyat Akademi*, 12, 1-44.

Yapıcı, A. (2021). *Ruh sağlığı ve din*. Adana: Karahan Yayınları.

Yavuz, A., & Dikmen, S. (2015). Doğal afetlerin zararlarının finansmanında kullanılan afet öncesi finansal araçlar. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(2), 303-322.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

---

* Bu makale, birinci yazarın *Lise Öğrencilerinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışlarında Deprem Etkileri: 6 Şubat Depremi - Diyarbakır Örneği* (2023) başlıklı doktora seminerinden üretilmiştir.

